

METİNDİLBİLİM AÇISINDAN BİR ÇÖZÜMLEME

Hülya AŞKIN BALCI

Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öğretim Üyesi.

E mail: habalci@mynet.com

Özet

Bu çalışmada Murat SOYAK'ın "Acı Ceviz" adlı öyküsü, metindilbilimsel bağlamda çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada metin, metindilbilim ve kısa öykü hakkında bilgiler verildikten sonra adı geçen öykünün; sıralı düzene bağlı dönüşümleri, artgönderimleri, eksiltili yapıları ve örtük yapıları tespit edilerek öyküde metindilbilimsel görünümeler ortaya konmuştur. Çözümlemedeki amaç, metnin temel konusu ve bu temel konuyu meydana getiren alt konuların tespiti ve metnin görünen, anlaşılabilir kısmının yanı sıra derin yapısının yani metinde saklı olan unsurların meydana çıkarılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Metindilbilim, kısa öykü, metin.

A TEXTOLGY ANALYSE

Abstract

In this article we tried to analyse the story "A bitter nut" by Murat Soyak in the textual Level. At first was given information about text, textology and short-story, then were fixed a composition, digression, positive and vulnerable sided of the story and they were investigated. Our intention in the article is to find out the main topic and to fix the article a condition, what gave rise to it, then to assertion a visible and invisible features of elements of the story.

Key words: Textology, short-story, text

1.0 GİRİŞ

20. yüzyılda kendisine önemli bir çalışma ortamı bulmuş olan dilbilimi, dilin çeşitli sahaslarında çalışmalar yapmış ve yeni dilbilimsel kurallar ortaya çıkarmıştır. Dilbilimin kendisine çalışma ortamı bulduğu alanlardan birisi de metindilbilimdir. Herhangi bir konunun dilsel bütünlük içerisinde ele alınması sonucu oluşan, bir bildirişim görevi üstlenen yani metin değeri taşıyan yazıları kendisine inceleme alanı olarak seçen metindilbilim bağdaşıklık kuramı adı altında metni; artgönderim ve öngönderim, eksiltili yapılar, örtük anlatım (sezdirimler, çıkar-samalar), örgeler ve izlek, dilbilimsel eylem zamanları v.b. başlıkları altında ince-ler.¹ Metin kavramı doğru sözcüklerin cümle içerisinde doğru yerde kullanılması ve bu cümlelerin bir araya gelerek anlamsal ve mantıksal açıdan bir bütünlük oluşturması sonucu ortaya çıkan dilsel bir yapı olarak açıklanabilir. Kumaş nasıl iplik-

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Günay, 2003: 52-87.

lerin özenle dokunmasıyla meydana geliyorsa, bir metinde doğru sözcüklerin, doğru anlatımların seçilmesiyle ve bunların özenle aynı yapı içerisine yerleştirilmesiyle meydana gelir.²

Bir tümce dizisinin metin olabilmesi onun bir bütünlük arz etmesine ve aktarılan konunun kendisinden önce gelen konularla ilintili olmasına bağlıdır.

Akbayır (2004) ise metin olabilmenin ölçütlerini bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, durumsallık, bilgisellik ve metinler arası ilişkiler gibi çeşitli kurallara bağlamaktadır. İşte bu kurallar çerçevesinde oluşturulmuş bir metni araştırma konusu yapan “metindilbilim” geleneksel dil bilgisinden ve metin çözümleme biçimlerinden farklılaşan bir yaklaşımdır. Bu bilin dalı çalışmalarını diğer birçok alanla iş birliği içinde yürütür. Bu nedenle, geleneksel içerik çözümlemesinden ayrılır. Kısacası; ele aldığı metni nitelik açısından çözümlemeyi amaçlar.

Aksan metindilbilim terimini ilk olarak 1955 yılında Coseriu’un kullandığını belirtmiştir. Türkiye’de ise bu terim son 15-20 yıldır gelişme göstermiş ve metin çözümlemenin klasik yöntemler dışında da yapılabileceğini ispatlamıştır (Özkan, 2004: 168).

Bugün batı dillerinin hemen hemen hepsinde metindilbilim terimini karşılamak üzere aralarında bazı küçük farklılıklar bulunan pek çok kelime üretilmiştir. Bu anlamda Türkiye’de; metindilbilim, betikbilimi, betiksel dilbilim terimleri aynı kavramı karşılamak amacıyla terim sözlüklerimizde yer alan adlandırmalardır³.

Metindilbilimin amacı, daha önce belirtildiği gibi, metinlerin yapılarını, yani dilbilgisel ve içeriksel kurgulanış biçimlerini ve bildirişimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Böylece metindilbilim, metin oluşturmanın genel koşullarını ve kurallarını betimler ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi açıklamaya çalışır. Ayrıca metindilbilim metinlerin yerine getirmesi gereken ölçütleri belirlemeye, metin türleri arasındaki ortak ve farklı özellikleri betimlemeye ve açıklamaya çalışır (Ayata Şenöz, 2005: 22-23). Metindilbilim incelemelerinde ağırlık, metin içindeki tek tek tümceler değil, metnin bütünüdür. Diğer bir deyişle incelenen metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevi; metni oluşturan öğeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir. Bu anlayışla inceleme konusuna eğilen metindilbilim; bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun, her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar (Özkan, 2004: 170). Böylece, çeşitli metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır. Onların kullanım alanlarını bularak, hangi koşullar altında çeşitli ürünlerin ne tür iletişimsel işlevler üstlendiklerini saptar.

Kısa öyküler de, metin özellikleri taşıdıklarından, metindilbilimin araştırma alanına girmektedir. Bilindiği üzere kısa öykü gerçek ya da yazarın tasarladığı bir olguyu kendi bakış açısıyla anlattığı düz yazılardır. Kısa öyküler genellikle

² Ayrıntılı bilgi için bk. Akbayır, 2004: 11.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Akbayır, 2004: 13.

okuru eğlendiren, yazıldığı toplumun yöresel özelliklerini taşıyan bir karaktere sahiptir.

Zaman zaman okuyucusunu eğlendiren, onu bilgilendiren, düşündüren ve bir oturuşta okunup bitirilmek üzere yazılmış olan kısa öykünün ilk örneklerinin, Irving, Hawthorne, Poe ve Melville gibi Amerikalı yazarların yazdıkları öykülerle 19. yüzyılda verilmeye başladığı (Erden, 2002: 27) söylenmektedir.

2.0 YÖNTEM

Bu araştırmada Murat SOYAK'ın "Acı Ceviz" adlı öyküsünden yola çıkarak metindilbilimin araştırma sahasına giren 4 ögenin varlığına değinilecektir: 1. Örtük yapılar. 2. Eksilteli yapılar. 3. Artgönderimler. 4. Sıralı düzene bağlı dönüşümler. Öyküde bu olguların nasıl ortaya çıktığı açıklanmaya çalışılacaktır.

3.0 ÖYKÜNÜN ÖRTÜK YAPILARI

Her dilin kendine özgü olanaklarına bağlı özel durumları vardır. Bu durumlara bağlı olarak bir metindeki bilgi açık olarak alıcıya aktarılabilirdiği gibi, örtük bir biçimde de aktarılabilir. Dilbilimsel olarak eksik anlatım ya da okuyucudan tamamlanması istenen biçim çıkarsamalar ve sezdirimler gibi değişik biçimler de olabilir. Bu tür eksilteli anlatımların tamamlanması alıcının bireysel yanlarıyla, bir dili bilme ve o dilin anlatım biçimlerini doğru kullanmayla da doğrudan ilintilidir (Günay, 2003: 69).

Önvarsayımsal çıkarsamalar, en başta akıl yürütme işidir. Metin içinde açık olarak belirtilen bir bilgidен ya da okurun kültürel ve ansiklopedik olarak bildiği varsayılan bir bilgidен yola çıkarak, söylenmemiş yeni bir bilgiyi çıkarma işidir. Yazar, okuyucusunun sahip olduğunu varsaydığı bilgiler için ayrıntıya girmez. Bu bilgiler, gerektiğinde kullanılmak üzere okuyucunun belleğinde bulunan bilgilerdir (age.72). Öyküde örtük yapı olarak önvarsayımsal çıkarımlar şu örneklerde görülmektedir:

Ağaçların eski neşesi kalmamış.

Bu cümlede sonbaharla kahramanın ömrü arasında ilişki kurulmuştur. **Çıkarımda** bulunarak aslında şimdilerde kahramanın neşesinin olmadığını ve bunu ağaçlara atıfta bulunarak ifade etmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

El ayak çekilir oldu kapımdan.

Eskiden kahramanın çevresinde birilerinin olduğunu, şimdi ise bunların birer birer çekildiği ve kahramanın yalnızlığını **çıkarma** yoluyla anlarız.

Bir "of" çekti, sanırsın karşıki dağlar yıkıldı. Bir "of" ki ta yüreğden geliyor.

“Of” ifadesiyle kahramanın artık eski neşesinin olmadığına ve yorulduğunu **çıkartım** sayesinde anlayabiliriz.

Çocuk, dedesinin yüzündeki tozu toprağı temizlemek istedi ama daha fazla bakamadı, orada duramadı.

Çocuk çok sevdiği dedesinden korkmuştur. **Çıkartım** vardır.

Karanlıkta “Acı ceviz... Acı ceviz sözleri duyuldu.

Bu cümlede tekrar edilen “acı ceviz” kelime grubu aslında ölümün verdiği acıya hitaben kullanılmıştır. Ailenin duyduğu acıyı bu şekilde ifade etmiştir. **Çıkartım** vardır.

Sezdirimler ise bir öyküde tümcenin var olan yapısı içinde anlamsal ya da mantıksal akıl yürütme ile kazanılacak ek bilgiler olarak açıklanmaya çalışılır. Yazar anlatı açısından her şeyi yüzeysel yapıda belirtmemek için çoğunlukla bazı şeyleri sezdirir. Sezdirimlerde⁴ çoğunlukla tasvirler bulunur ve yapılan bu tasvirlerle sezdirimler çıkarımlardan ayrılırlar. Öykümüzde sezdirimlerle ilgili şu örnekler bulunmaktadır:

Alnında derin çizgiler.

Kahramanın alnındaki çizgileri tasvir edilerek **sezdirim** yoluyla kahramanın yaşlılığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Altmış yaşlarında, ağarmış sakalı, yüzü kırış kırış, başında sekiz köşe kasketti.

Mahmut’un yaşlı olduğuna dair çeşitli tasvirler yapılmıştır. **Sezdirim** söz konusudur.

Kuşlar kalkıp gitti. Gökyüzü kararır gibi oldu. Toprak taş kesildi

Kötü bir olayın gerçekleştiği **sezdirilmiştir**.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi bir metin içindeki yapılar açıkça gösterilmeyebilir. Yazar kendi üslubu ve anlatmak istediklerini kapalı bir şekilde veya düşündürerek de eserini kaleme alabilir. İncelenen öyküde de bu tür yapıları görmek mümkündür.

4.0 ÖYKÜNÜN EKSİLTİLİ YAPILARI

Eksilti, bir tümceden bir ya da birden çok ögenin silinmesi işlemi belirtir. Özellikle konuşma dilinde, iletişim için gerekli olmayan her şeyi atarız. Cümlelerin bağlam içindeki anlaşılabilirliğinin kaybolmaması için eksilteli yapıların gerek dilbilgisel açıdan, gerekse mantıksal açıdan doğru kurulmuş olması gerekir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Günay, 2003.

Eksiltili anlatımların doğru yerde kullanılması durumunda nitelikli ve özgün bir anlatım biçimi oluşturulabilir. Bu tür kullanım ile düşünce kısa ve öz bir biçimde ortaya konulmuş olur. Bundan dolayı eksiltili yapılarda, eksik olarak söylenmiş anlamlı yapıyı kavramak gerekir.

Türkçede eksiltili yapıları şu şekilde sınıflandırabiliriz: Özne eksikliği, yüklem eksikliği, nesne eksikliği, tamlayan eksikliği, tümleç eksikliği ve tekrardan kaynaklanan eksiltili yapılar.

Eksiltili yapılar hakkında kısa bir ön bilgi verdikten sonra, şimdi öyküdeki eksiltili yapılar ve türleri hakkında örnekler verilmeye çalışılacaktır. İlk olarak eserdeki “**özne eksikliği**” şeklinde kurulmuş olan sözdizimsel cümle yapıları incelenecektir:

(Ben) Bu yolu kaç kez yürüdüm kim bilir...”
(Çocuk) Sağına soluna hiç bakmadan koşuyordu.
(Çocuk) Bahçeye varmaya yakın yavaşladı.
(O) Elindeki uzun çubuk, yürürken bahçe sınırındaki çalılara takılıyordu.

İkinci olarak “**yüklem eksikliği**” görülen cümleler şu şekilde örneklenebilir:

Bir yufka, bir çorba (vardı).
Güz günleri (geldi).
Gençler şimdi İstanbul’da, İzmir’de, Ankara’da (yaşıyor)...
Yine göç vakti (geldi).
Altmış yaşlarında, ağarmış sakalı, yüzü kırış kırış (olmuş), başında sekiz köşe kasketi (var)...

Üçüncü inceleme sahası “**nesne eksikliği**” olacaktır. Bunlara ise öyküde şunlar örnek olabilir:

Akşam olup da karanlık çökünce, kimse kimseyi görmez oluyor, (kimse kimseyi) duymaz oluyor.
Ne yapacağını, (ağacı) nasıl çırpacağını düşünüyordu.

Diğer eksiltili yapı “**tamlayan eksikliği**” şeklindedir.

(onun) Yüzünde acı bir gülümseme belirdi. (onun) Gözleri yaşardı birden.
(benim) Ne suçum var bilmem!...
(Onun) Saçları dağılmış, (onun) gözleri yaşlı, (onun) alnındaki ter, toz ile karışmış,
(o) korku içinde şaşkın...

Son incelenecek olan eksiltili yapı ise “**tümleç eksikliği**” olacaktır.

*(Yolda) Kimsecikler yoktu.
(Yolda) Bir kendisi, bir ağaçlar, bir de kuşlar
(vardı)...
Çocuk, dedesinin yüzündeki tozu toprağı temizlemek
istedi ama (yüzüne) daha fazla bakamadı, (çocuk)
orada duramadı. (Çocuk) Birden geriye döndü ve
köye doğru koşmaya başladı.*

Öykü içerisinde tespit ettiğimiz bu eksilteli yapılar dışında çok sık kullanılan diğer bir eksilteli yapı türü de tekrardan kaynaklanan eksilteli yapılardır. Yazar aynı türü ifade eden veya aynı kavramı karşılayacak kelimeleri kullanarak tekrara düşmekten kaçınmış ve bu cümleleri üç nokta (...) ile bitirmiştir. Bu eksilteli yapılara da şu cümleleri örnek gösterebiliriz:

*Ara sokaklardan yürüdü, yürüdü... Bahçe yoluna
ulaştı.
Dede... Dede! diye seslendi.
Karanlıkta "Acı ceviz... Acı ceviz" sözleri duyuldu.*

Öykünün eksilteli yapıları görüldüğü gibi sınıflandırılabilir. Eksilteli yapılar konusunda Türk dilinde çeşitli tartışmalar olsa da metindilbilim açısından incelenmesi gereken bir konudur.

5.0 ÖYKÜNÜN ARTGÖNDERİMLERİ

Dönüşümler gibi artgönderimsel ilişkilerin incelenmesi de metindilbilim çözümlemesinin temel konuları arasında yer alır.

Bir metindeki bütünlük içinde, daha önce ve daha sonra aynı sözcük, izlek, kavram ya da düşünce aynı biçimde ya da farklı biçimde yeniden kullanılabilir. Her metinde başka öğelere göre yorumlanabilecek artgönderimsel birimler bulunur. Bu tür yapılar bağlamsal bir durumu ilgilendirir ve sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapılır. Genel metin içinde bir şey önce söylenip sonra aynı şeye gönderimde bulunulursa artgönderim olur. Artgönderimler metin içinde kullanım biçimlerine göre on değişik türden oluşurlar. Bunlar; adıl kullanımı ile artgönderim, sözcüksel artgönderim, gösterilenin yinelenmesi olarak artgönderim, gösterenin yinelenmesi olarak artgönderim, gönderenin yinelenmesi olarak artgönderim, çağrışımsal artgönderim, belirteçle yapılan artgönderim, ortak göndergesi olan artgönderim, çok bağımlı artgönderim, önvarsayımsal artgönderimdir.⁵ Öyküdeki artgönderimler ise şunlardır:

a) Adıl kullanımı ile artgönderim

Önce bir ad kullanılır, daha sonra ilgili adın yerine adıl kullanılır.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, 2003: 61-67.

***Babam** koyun gütmeye gideceksin dedi. **Kendisi** şehre inecek bugün.*

Babam ve kendisi kelimeleri arasında hem göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim hem de adilla yapılan artgönderim vardır. “Babam” sözcüğünden sonra onu işaret etmek amacıyla “kendisi” adılı kullanılmıştır.

***Dede**, bugün ceviz çırpmaya gelemeyeceğim. “Selâmün aleyküm **Emin**.” **Kendisiyle** konuşur hâlde ağır ağır yürüyordu.*

“Dede, Emin ve kendisi” kelimeleri arasında göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim, hem de “kendi” adılı kullanıldığı için adilla yapılan artgönderim vardır.

***Annesi** “Ne oldu oğlum, ne bu hâlin?” dedi. **Çocuk babasının** karşısında durup “Dedem ölmüş?” diye bağırdı. Sanki yer sarsıldı, ev yıkıldı. Kimse bir şey söyleyemedi. Babası, başını öne eğdi, gizli gizli ağladı bir süre. **Onlara** bir ölüm sessizliği eşlik etti.*

Anne, baba, çocuk kelimeleri ile “onlara” adılı arasında adilla yapılan artgönderim vardır.

***Dede**, bugün ceviz çırpmaya gelemeyeceğim. “**Ali Ağa** niye küser **bana**, **ben** ne yaptım **Ali**’ye?”*

“Dede” sözcüğünden sonra onu işaretten bana, ben adilları kullanıldığı için adilla yapılan artgönderim vardır. Ayrıca Ali Ağa ve Ali kelimeleri arasında göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim mevcuttur.

b) Sözcüksel artgönderim

Anlatım bir sözcük ya da sözcük grubu ile verilir, daha sonra bu sözcük farklı biçimde yinelenir. Burada aynı kavram ya da sözcüğün eşanlamlısı ya da üst anlamlısı ile aynı dilsel yapı içinde bir yinelenme söz konusudur.

*Eşek sırtında, **ağır aksak gelen biri** var. Uzaktan seçemedi gözleri. Yaklaşınca tanıdı. “**Mahmut** geliyor, **Kösenin Mahmut** bu.” Altmış yaşlarında, ağarmış sakalı, yüzü kırış kırış, başında sekiz köşe kasketi... “**Bilirim kardaşım**, ne yapacağın işte yaşlılık...*

Anlatım bir sözcük ya da sözcük grubu ile verilir, daha sonra bu sözcük farklı biçimlerde yinlendiği için; “ağır aksak gelen biri, Mahmut, kösenin Mahmut” kelime grupları ve “kardaş” kelimesi arasında sözcüksel artgönderim vardır.

Şu toprak, ne kadar da sıcak, samimî, sevecen bir ana gibi.

Toprak için önce “sıcak” ve “samimi” daha sonra da “sevecen bir ana” tabiri kullanılmıştır. Sözcüksel bir artgönderim yapılmıştır.

*Çocuk, yorgun bitkin bir hâlde eve vardı. Annesi
“Ne oldu oğlum, ne bu hâlin?”*

Çocuk ve oğul kelimeleri arasında sözcüksel artgönderim ifade edilmiştir.

c) Göndergenin yinelenmesi olarak artgönderim

Aynı göndereni belirten farklı dilsel birimlerin kullanılması da bir artgönderimdir. Bu kullanımlara göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim adı verilir.

Şimdi şu evde tek başıma, kimsesiz. Sesime ses veren yok. Ölse kim duyar?”

“Evde tek başıma, kimsesiz” ve “sesime ses veren yok” kelime grupları arasında göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim vardır. Yaşlı adamın yalnızlığı farklı şekillerde anlatılmaya çalışılmıştır.

Şimdi şu evde tek başıma, kimsesiz. El ayak çekilir oldu kapımdan.

“El ayak çekilir oldu kapımdan” derken yine yalnızlığı kastedilmiştir. Bu yüzden birinci paragraftaki kimsesiz sözcüğü ile arasında göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim işaret edilmeye çalışılmıştır.

Köy yetmez oldu yeni yetmelere, gençlere...

“Yeni yetmeler” kelime grubuyla “genç” kelimesi arasında göndergenin yinelenmesiyle yine bir artgönderim yapılmıştır.

d) Çağrışımsal artgönderim

Çağrışımsal ilişkilendirme, sözcüksel artgönderime bağlı olarak yapılır. Bu tür ilişkilendirmede bütün-parça, tüm-tek gibi ilişki durumu söz konusudur. Her türlü sanatsal anlatımda ve tanıtımlarda çağrışımsal artgönderime sıklıkla başvurulur.

Güz günleri. Yine göç vakti. Yerlerde sarı sarı yapraklar.

Bu cümleler arasında çağrışımsal artgönderim vardır. Cümlelerin hepsi sonbaharın geldiğini işaret etmektedir. Aynı zamanda;

Alnunda derin çizgiler. Ak sakalı uzar olmuş.

cümlesinde yine bir çağrışımsal artgönderim vardır. Yaşlılığına işaret etmek için çeşitli anlatılar kullanılmıştır.

Yayla günleri, yaz akşamları, harman günleri, hele düğünler...

Bu örnekte ise yaz mevsiminin güzellikleri çeşitli şekillerde verilerek öyküde çağrışımsal artgönderim yapılmıştır.

e) Belirteçle yapılan artgönderim

Artgönderimler belirteç yardımı ile de yapılabilir. Bu tür artgönderimlerde belirteçler büyük rol oynamaktadır.

***Bahçe**, dereye yakındı. **Bahçenin** giriş yerindeki çaluları bir kenara atıp içeriye girdi. Her gün ta köyden kalkıp da **buraya** gelmek yoruyor beni.*

***Bahçeye** varmaya yakın yavaşladı. **Bahçeye** girdiğinde sağa sola bakındı, kimseyi göremedi. Çocuk, dedesinin yüzündeki tozu toprağı temizlemek istedi ama daha fazla bakamadı, **orada** duramadı.*

1. örnekte metnin çeşitli yerlerinde kullanılan “bahçe” kelimesiyle metnin son bölümlerinde kullanılmış olan “buraya” kelimesi arasında belirteçle yapılan artgönderim mevcuttur. İkinci örnekte ise yine “orada” ve “bahçe” kelimeleri arasında aynı türde bir artgönderim yapılmıştır.

f) Çok bağımlı artgönderim

Aynı sözcük söylemin farklı yerlerinde yinelenir, ama başındaki tanımlıklar değişir ise çok bağımlı artgönderim olur.

*Sabah ola, hayırlar ola” derdi **anam**. **Gül yüzlü anamın** peşinden koşa koşa bu bahçeye gelirdim.*

“Anam” kelimesiyle “gül yüzlü anam” kelime grubu arasında çok bağımlı artgönderim vardır. Çünkü ifade edilmek istenen şey hep aynıdır. Sadece kullanılan kelimeler değişmektedir.

***Ceviz ağacı**, bahçenin yola yakın yerindeydi. Dal budak salmış, büyüdükçe büyümüş, **gümrah bir ceviz ağacı** olmuş. Yanında yöresinde öyle **büyük ceviz ağacı** yok. Diğerleri yeni yeni cevize durmuş gibi. Ama **bu ağaç**, yıllardır ceviz veriyor. **Ağacın** yüksek dallarına baktı.*

“Ceviz ağacı, gümrah bir ceviz ağacı, büyük ceviz ağacı, bu ağaç gibi kelime grupları arasında da yine göndergenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim ve çok bağımlı artgönderim vardır.

Metin içerisinde tespit ettiğimiz bu artgönderimler dışında ayrıca örneklerine rastlamadığımız gösterilenin yinelenmesi olarak artgönderim, gösterenin yinelenmesi olarak artgönderim, ortak göndergesi olan artgönderim ve önvarsayımsal artgönderim çeşitleri de vardır. Ancak bu türlere yazar başvurmamıştır.

6.0 ÖYKÜNÜN SIRALI DÜZENE BAĞLI DÖNÜŞÜMLERİ

Anlatısal metinleri çözümlemede kullanılan bölümlene biçimlerinden birisi oluntulardır. Oluntular anlatıdaki dönüşümlere bağlı olarak yapılabilecek bir bölümlene biçimidir. Bir anlatı içinde, dar anlamda küçük bir anlatı olarak işlev gören, kendi içinde bir dönüşümü olan ve genel anlatının bir parçası durumundaki metin parçalarına oluntu denir (Günay, 2003: 152). Her anlatı metninin temel bir konusu ve temel bir dönüşümü olsa da bu temel dönüşüme bağlı birden çok alt dönüşüm de bulunabilir. Anlatılardaki dönüşümlerin anlatı içindeki bulunma biçimleri de farklılık gösterir. Dönüşümleri de kendi aralarında sıralı düzene bağlı, art arda gelen ve bağımsız dönüşümler olarak üç farklı gruba ayırabiliriz. Bunlardan sıralı düzene bağlı dönüşümlerde anlatı genel bir dönüşüm üzerine kurulur. Anlatının başlangıç ve bitiş durumları bu genel dönüşümlerle ilgilidir. Fakat okuma sırasında başka dönüşümlerle de karşılaşılır. Anlatıdaki dönüşümleri ortaya koyabilmek için şu tür bir yaklaşım benimsenebilir: Her anlatıda temel bir dönüşüm vardır. Ancak aynı anlatıda, genel anlatıyı değişik aşamalarda destekleyen, onun anlamsal oluşumuna katkı sağlayan alt anlatılar vardır ve bu küçük yapıli anlatıların her birinin de kendi içinde bir dönüşümü vardır. Genel anlatı içinde araya katılmış alt anlatılar da temel anlatıyı ve onun dönüşümünü ilgilendirir. Art arda gelen dönüşümlerde ise bir anlatı birden çok oluntu içerir. Sıralama olarak da, bir oluntu biter, bu oluntunun bitiş durumu diğer bir oluntunun başlangıç durumunu teşkil eder (age.153). Son olarak da bağımsız dönüşümler bir metin bazen de birbirinden bağımsız iki ya da daha fazla dönüşümü içerir. İkinci metnin başlangıç durumu, anlatısal yapı açısından birinci metnin bitiş durumu ile ilintisiz görünür. Anlatıda “a” ve “b” olarak belirtilen metin parçaları aynı metin içinde yer alır. Aynı metnin öğeleridir, fakat aynı anlatının parçaları değildir. Bu durumda “a” ve “b” olarak bulunan metin parçaları oluntu değil, özerk anlatılardır.

Bu açıklamalardan yola çıkarak öykünün sıralı düzene bağlı dönüşümleri aşağıdaki gibi açıklanabilir.

“Acı ceviz” adlı öyküde temel dönüşüm (**D**); yaşlı bir adamın yalnızlığından yakınması ve ceviz mevsimindeki çaresizliğidir (**D-D'**). Fakat bu ana dönüşümün içinde farklı düzeylerde alt dönüşümler de bulunmaktadır.

Yaşlı adamın güz mevsiminin geldiğini söyleyerek hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı ve yalnızlığından sızlanması birinci dönüşümdür (**D¹**). Bu dönüşümün içerisinde alt dönüşümler vardır. Dışarıya çıkıp kapının önünde gezinmesi, daha sonra eve girerek aynada kendisini seyretmesi ve yaşlandık diye söylenmesi ilk alt dönüşümdür (**d¹-1**). Daha sonra pencereye yakın bir yere sandalyesini koyup yaşadığı güzel günleri, ailesini, komşularını hatırlaması ve bunun üzerine gözlerinin

yaşarması ise ikinci alt dönüşümdür (d^1-2). Bu alt dönüşümde de yine bir alt dönüşüm gösterebiliriz. Karşı duvara konan serçeyi görünce kendisini toparlamasıdır (d^1-2-1). Birinci dönüşümün son alt dönüşümü ise; akşamdan kalan çorbayı ısıtarak sofraya oturmasıdır (d^1-3).

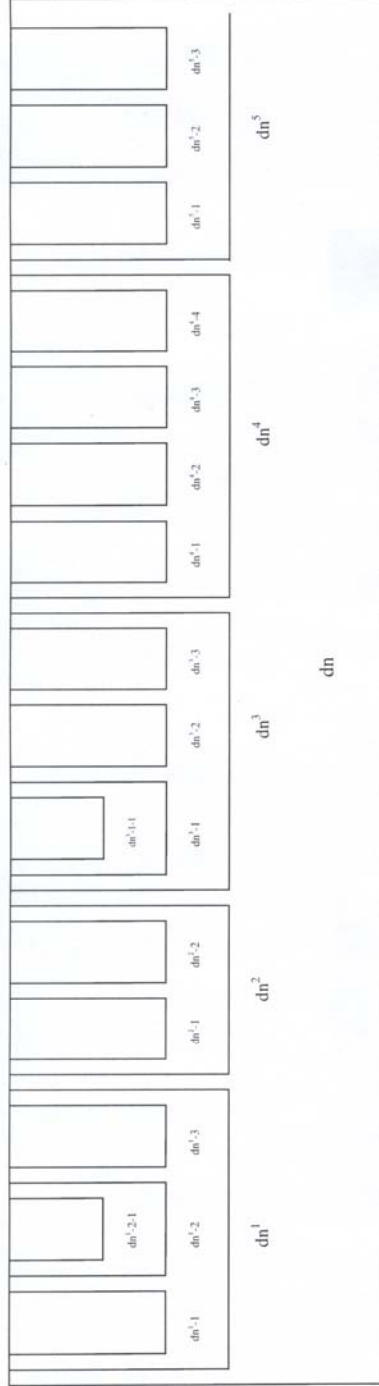
Torununun kapıyı çalarak dedesine bugün ceviz çırpıma gelemeyeceğini söylemesi ikinci dönüşümdür (D^2). Bu dönüşümün de alt dönüşümleri vardır. Birinci alt dönüşüm çocuğun koyun gütmeye gideceğini söyleyerek evden ayrılmasıdır (d^2-1). Çocuk gittikten sonra sofraya tekrar oturarak cevizleri nasıl çırpacağını düşünmesi ve yemeğini yemesi ikinci alt dönüşümdür (d^2-2).

Anlatıda diğer bir dönüşüm yemekten sonra hazırlıklarını yaparak ceviz bahçelerinin yolunu tutmasıdır (D^3). Bahçe yolunda yürürken cevizlerin kendisi için öneminden, kışın yaklaştığından ve yapılan hazırlıklardan bahsetmesi üçüncü dönüşümün ilk alt dönüşümüdür (d^3-1). Bu alt dönüşümün de yine bir alt dönüşümü vardır. Yine yalnızlığından ve köylerin terk edilerek şehirlere gidilmesiyle bahçelerin sahihsiz kaldığından bahsetmesi bu alt dönüşümdür (d^3-1-1). Mahmut'a rastlaması ve biraz sohbet etmeleri diğer bir alt dönüşümdür (d^3-2). Üçüncü dönüşümün son alt dönüşümü ise kendisiyle konuşur hâlde bahçeye doğru ilerlerken türkü söylemeye başlamasıdır (d^3-3).

Öyküdeki diğer bir dönüşüm ise; bahçe duvarının görünmesiyle bahçenin giriş yerindeki çalıları çekip bahçeye girmesi ve biraz dinlenmek istemesidir (D^4). Bu dönüşümün ilk alt dönüşümü ise; ceviz ağacını biraz izleyip, cevizleri nasıl çırpacağını planladıktan sonra ağaca çıkmaya başlamasıdır (d^4-1). Cevizleri çırpıma başlamadan önce yılların vermiş olduğu yorgunlukla derin bir of çekmesi ve etrafını seyretmesi ikinci alt dönüşümdür (d^4-2). Ceviz ağacından aşağı baktığında bir an gözünün kararmasına rağmen cevizleri çırpıma devam etmesi üçüncü alt dönüşümdür (d^4-3). Dördüncü dönüşümün son alt dönüşümü ise; yaşlı adamın bastığı dalın kırılmasıyla ceviz ağacından aşağıya düşmesidir (d^4-4).

Öyküdeki son dönüşüm ise; çocuğun dedesinin nerede kaldığını merak ederek, koşarak bahçeye gelmesidir (D^5). Bu dönüşümün ilk alt dönüşümü çocuğun ceviz ağacının dibinde yatan dedesini uyuyor sanarak onu uyandırmaya çalışması, daha sonra öldüğünü anlayınca köye doğru koşmaya başlamasıdır (d^5-1). Çocuğun nefes nefese eve girmesi ve babasına dedesinin öldüğünü söylemesi ikinci alt dönüşümdür (d^5-2). Babasının başını önüne eğerek gizlice ağlaması ve “acı ceviz” sözleri arasında bahçeye doğru yol almaları son alt dönüşümdür (d^5-3).

Ayrıca öykünün temel dönüşümü öyküde izleği yani konuyu oluşturur. Öyküdeki dönüşümlerin her biri ($dn^1, dn^2, dn^3, dn^4, dn^5$) birer örgedir. Dönüşümlere bağlı alt dönüşümler ise birer motiftir. Her öрге bir izleğin alt birimidir. Yani izlek, örgelerden oluşur. Öрге ile izlek arasında bir sıralı düzen vardır. Örneğin bir izlek, daha geniş yapıdaki bir izleğin alt birimi olduğunda, bu son durumda aynı izlek, öрге durumdadır. Bu açıklamalardan sonra öykünün dönüşümlerini şu şekilde gösterebiliriz:

D

D – Başlangıç Durumu

D¹ - Bitiş Durumu

dn - Dönüşüm

7.0 SONUÇ

Bu çalışmada kısa bir metindilbilim çözümlemesi yapılmak istenmiş ve metindilbilimin ana unsurları olan kavramlar, kurallar doğrultusunda Murat SOYAK'ın "Acı Ceviz" adlı öyküsü üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu eser kısa bir öykü ve metindilbilimsel bir incelemeye uygun olması yüzünden seçilmiştir. Çözümlemede kullandığımız yöntemler metindilbilimi ve söylem çözümlemesi açısından önemli bir yere sahip olan sıralı düzene bağlı dönüşümler, artgönderimler, eksilteli yapılar ve örtük yapılarının bulunmasından ibarettir. İlk önce kısaca yöntemler hakkında bilgi verilmiş, daha sonra çözümlemenin daha iyi anlaşılması için öyküden örnekler verilerek aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Öncelikle metnin dilbilgisel ve dilbilimsel örtük yapıları, eksilteli yapıları verilerek metnin görünen kısmının yanı sıra bir de görünmeyen kısmı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra artgönderimleri bulunarak aynı kavramı karşılayan sözcüklerin ne şekilde kullanıldığı ve bunların sınıflandırmaları üzerine kısa açıklamalar verilmiştir. Son olarak da öykünün sıralı düzene bağlı dönüşümleri verilerek metnin olay örgüsü ortaya konmuştur.

Kısacası bu çözümlemedeki amaç, metnin temel konusu ve bu temel konuyu meydana getiren alt konuların tespiti ve metnin görünen, anlaşılabilir kısmının yanı sıra derin yapısının yani metinde saklı olan unsurların meydana çıkarılmasıdır.

KAYNAKÇA

- AKBAYIR, Sıdk (2004):** "Metin Bilgisi: Okuma, Anlama, Yorumlama, Çözümleme", Samsun:Deniz Kültür Yayınları.
- AYATA ŞENÖZ , Canan (2005):** "Dilbilim: Metindilbilim ve Türkçe", İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BRINKER, Klaus (2001):** "Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden, 5. durchgesehene und ergänzte Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- De BEAUGRANDE, Alain –**
- Dressler, Wolfgang Ulrich (1981):** "Einführung in die Textlinguistik". Tübingen: Niemeyer.
- ERDEN, Aysu (2002):** "Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri", İstanbul: Gendaş Kültür yayınları.
- GANSEL, Christina –**
- Jürgens, Frank (2002):**"Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung", Wiesbaden:Westdeutscher Verlag.

- GÜNAY, Doğan (2003):** “Metin Bilgisi”, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999):**“Dildilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü”, Ankara: Engin yayınları.
- SAYIN, Şara (1999):** “Deneme:Metinlerle Söyleşi”, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- SUBAŞI- UZUN, Leyla (1995):** “Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı”, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (1998):** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- VATER, Heinz (1994):** “Einführung in die Textlinguistik”, München: Fink.